

УДК 37(09)

Тетяна Кочубей

ФІЛОСОФІЯ ДИТИНСТВА У СПАДКУ ПЕДАГОГІВ-МИСЛИТЕЛІВ XVII–XX СТОЛІТЬ

У статті прослідковано тенеу проблеми філософії дитинства у філософських та педагогічних системах з XVII до XX ст., висвітлено погляди англійських матеріалістів XVII ст., просвітителів XVII–XVIII ст., французьких матеріалістів XVIII ст., представників класичної німецької філософської і педагогічної думки XVIII–XIX ст., вітчизняних і зарубіжних педагогів XIX–XX ст. на освіту і дитинство, а також простежено розвиток ідеї дитинства в Україні.

Ключові слова: *дитина, дитинство, англійські матеріалісти, просвітителі, французькі матеріалісти, класична німецька філософська і педагогічна думка XVIII–XIX ст., педагогічні погляди вітчизняних і зарубіжних учених.*

Дитинство явище історичне, адже у кожному історичному епоху філософи і педагоги зверталися до проблеми дитинства, її навчання і виховання. Зміст і тривалість дитинства змінювалися зі зміною історичних епох. Періоди дитинства, форми і методи навчання і виховання із переходом людства від однієї формації до іншої зазнавали трансформацій. У первісному суспільстві дитинство було коротким, у середньовіччі тривалість його була вже більша, а в сучасному світі – воно значно розтягнулося у часі, несе інше змістове наповнення, опанувало складні види діяльності. Тобто проблема дитинства завжди була, є і буде у полі зору педагогів – теоретиків і практиків.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що протягом віків, незважаючи на різне ставлення і різні підходи до дитинства, славетні вчені з різних галузей людинознавчих наук вносили свій посильний вклад у розвиток даної проблеми. Чим більше дізнавалися філософи, педагоги, психологи про сутність дитини, тим менш категоричними ставали їхні судження про неї, тим більш загадковою й гідною особливої уваги ставала для них дитина, а звідси і світ, в якому вона живе, – дитинство. Все це вказує на актуальність, теоретичне і практичне значення піднятої проблеми.

Проблемі дитинства присвячено чимало наукових праць, серед авторів яких слід виділити І. Беха, А. Богуш, В. Кременя, В. Кузя, І. Зязюна, Н. Побірченко, Т. Поніманську, О. Савченко, О. Сухомлинську та ін. Але поза межами досліджень залишилися історична ретроспектива розвитку ідеї дитинства у філософських та педагогічних системах.

Мета статті – прослідкувати генезу ідеї дитинства у філософських та

педагогічних системах, починаючи з XVII ст. і завершуючи XX ст. та показати вплив цих ідей на подальший розвиток проблеми дитинства.

Щоб зрозуміти особливості сприйняття дитинства на певних історичних етапах, наступність у розвитку поглядів на його природу, виявити константи, притаманні усім поколінням філософів, педагогів та представників інших людинознавчих наук звернемося до висвітлення поглядів на дитинство представників означених періодів.

Ідеї англійських матеріалістів XVII століття, що стосуються дитинства, освіти та виховання представлені у поглядах мислителів Ф. Бекона та Т. Гоббса.

Ф. Бекон (Bacon, 1561–1626 pp.) виступав проти схоластичної, відірваної від життя системи освіти. Щоб навчання було успішним, вважав за необхідне при проведенні педагогічного процесу враховувати розумовий розвиток дитини. Для цього вчитель зобов'язаний добре вивчити і зрозуміти характер природних здібностей учнів. Великого значення Ф. Бекон надавав розвиткові мислення дитини, врахуванню вікових особливостей дітей у навчально-виховному процесі. Педагогіка, на його думку, допомагає позбавитися «розумових дефектів» подібно до лікувальної фізкультури, «яка виправляє тілесні недоліки».

Т. Гоббс (Hobbes, 1588–1679 pp.) був переконаний, що природа «створила людей рівними стосовно фізичних і розумових здібностей і тому жодна людина не повинна претендувати на якесь благо для себе» [4, т. 2, с. 93]. Доки дитина не оволодіє мовою, вважав Т. Гоббс, вона не наділена здатністю до міркувань. Але разом з тим дитину визнають розумною істотою в силу очевидної можливості володіти здатністю до міркувань у майбутньому.

Звернемося до педагогічних поглядів на проблему дитинства просвітителі XVI–XVII ст.

За Яном Амосом Коменським (Komensky, 1592–1670 pp.), чеським педагогом-гуманістом, засновником нової прогресивної педагогічної системи, дитина – частина природи, живий образ Бога, тому навчатися і виховуватися вона повинна у відповідності з принципом природо-відповідності. Ним вперше науково і всебічно обґрунтовано значення періоду дитинства у житті людини. Багаторічний педагогічний досвід дав можливість Я. Коменському зробити висновок про те, що виховання необхідно починати у ранньому дитинстві, у процесі якого необхідно враховувати природні, вікові, психологічні особливості дитини. Ним запропонована чітка періодизація дитинства.

На думку Лейбніца Готфріда Вільгельма (Leibniz, Leibnitz, 1646–1716 pp.), німецького вченого, математика, філософа-ідеаліста, дитина – соціальна монада, малий всесвіт, на якому відбивається все оточення, бо вона народилася, щоб стати членом громадянства. В українській психологічній науці монадного принципу притримувалися Г. Челпанов,

В. Зеньківський, Г. Костюк, С. Рубінштейн.

Дідро Дені (Diderot, 1713–1784 pp.), французький філософ-матеріаліст, просвітитель, письменник, визнавав наявність природних здібностей у дитини. Завдання виховання вбачав у розвитку того, чим наділила природа дитину. Обов'язок вихователя – вивчати природні задатки вихованців і розвивати їх далі.

Значний внесок у розвиток науки про дитину зробили французькі матеріалісти XVIII століття Клод Адріан Гельвецій та Поль Анрі Дітріх Гольбах.

Гельвецій Клод Адріан (Helvetius, 1715–1771 pp.) розвивав думку, що людина – продукт природи і соціального середовища. З цього приводу він писав: «Людина – це модель виставлена перед очі різних митців – кожен розглядає тільки якусь сторону її; ніхто не обіймає її всебічно» [3, с. 23]. Вона народжується без пристрастей і потреб, за своєю природою від народження – ні добра, ні зла, все залежить від виховання. Гельвецій висунув ідею «рівності розумових здібностей» та впливу середовища на їх розвиток, яка вразила Вольтера, Руссо, Дідро. Вважав, що дитинство – спеціально призначений природою час для виховання людини.

Запропонована К. Гельвецієм педагогічна система мала демократичний характер. Виховання, на його думку, може все. Завдання виховання він вбачав у створенні умов, які б примусили розвинути задатки розуму і здібності. Мету виховання вбачав у розкритті «серця дитини для гуманності, а розуму – для правди» [5, с. 40].

Гольбах Поль Анрі Дітріх (Holbach, 1723–1789 pp.), особливого значення надавав вихованню дитини у ранньому віці. «У дитинстві людський розум найбільш схильний до сприйняття вражень» [7, с. 58]. У цьому віці, вважав він, дитина найкраще піддається впливові. Він писав: «Наші батьки і вихователі роблять нас добрими і злими, поміркованими або безрозсудними, працелюбними або лінивими, серйозними або легковажними і пустими» [6, т. 1, с. 291].

Класичну німецьку філософську і педагогічну думку представляють Іммануїл Кант, Йоганн Песталоцці, Георг Гегель, Роберт Оуен, Адольф Дістервег та Людвіг Фейєрбах. Звернемося до їхніх поглядів на процес навчання і виховання у дитинстві.

Іммануїл Кант (Kant, 1724–1804 pp.) один із основоположників класичної німецької філософії, вважав, що людина «може стати людиною лише завдяки вихованню». Підкреслював, що виховання має «розвивати людську природу так, щоб та досягла свого призначення». Його педагогічні погляди базувалися на постулаті принципової здатності людини до виховання.

Йоганн Генріх Песталоцці (Pestalozzi, 1746–1827 pp.), швейцарський педагог-демократ, один із зачинателів дидактики початкового навчання, завдання виховання, вбачав у тому, щоб розвинути природні задатки та

здібності дітей. Песталоцці був переконаний, що у природу дитини закладені тенденції до саморозвитку. На відміну від Ж. Руссо, висунув ідею раннього виховання дитини. Був упевнений, що розумова, фізична і моральна сфери повинні розвиватися у тісному зв'язку. Розвинув теорію «елементарної освіти», завданням якої є гармонійний розвиток дитини та ідею розвиваючого навчання, яке дає можливість навчити дитину самостійно мислити. У пізнанні брав за основу чуттєве сприйняття світу.

Значний внесок у розвиток теорії виховання та ідеї дитинства вніс Гегель Георг Вільгельм Фрідріх (Hegel, 1770–1831 pp.), німецький філософ-ідеаліст. Він був переконаний, що людину визначає виховання. Виступав за права дитини. З цього приводу писав, що «із всіх взагалі аморальних відношень – відношення до дітей як до рабів є саме аморальнее» [2, т. 7, с. 202–203]. Рушійною силою виховання, на його думку, виступає свобода і дисципліна. Ним уперше висунута ідея свободи дитини і прагнення її до подорослішання.

Роберт Оуен (Owen, 1771–1858 pp.) дитинство вважав періодом допитливості, інтересу, новизни, адже дитина вперше стикається з усіма явищами навколишнього світу, які вона сприймає через органи почуття. Чуттєве сприйняття світу, на його думку, властиве самій природі дитини. Дитина в його уяві – «суміш різних якостей, із яких може бути утворений будь-який характер. Всі діти без винятку є пасивною і дивно утвореною сумішшю, із якої при уважному догляді, основаному на повному знанні справи, можна утворити особистість з будь-яким характером» [13, с. 150]. Оскільки діти наділені великою пластичністю, то ціленаправлене навчання і виховання у дитинстві, може сформувати особистість за бажанням педагога, вважав він.

Педагогічні погляди Дістервега Адольфа Вільгельма (Diesterweg, 1790–1866 pp.), німецького педагога-просвітителя, «вчителя німецьких вчителів», формувалися під впливом ідей Й. Песталоцці. Завдання педагогіки він вбачав у тому, щоб зрозуміти закони природного розвитку людини, допомогти ранньому розкриттю її здібностей. Досліджуючи цю проблему, прийшов до висновку, що кожна дитина носить у собі зародок здібностей і закон свого розвитку.

Педагогічні ідеї німецького філософа-матеріаліста Людвіга Андреаса Фейєрбаха (Feuerbach, 1804–1872 pp.) досить актуальними є й сьогодні. Л. Фейєрбах підходив до життя як до самодіяльного буття. Звідси і його бачення дитини. Її він вважав досконалою від природи. Дитина народилася – і її осяює світло радості, що вона може і повинна виконати призначену їй програму, хоча б на даному етапі свого розвитку. Він писав: «Для чого дитина є? Хіба її призначення знаходиться по ту сторону дитинства? Ні, бо для чого вона була б тоді дитиною? Природа кожним кроком, який вона робить, завершує свою справу, досягає цілі, вдосконалює, бо в кожен момент вона є і значить стільки, скільки вона

може, а отже, вона є в кожен момент, скільки вона повинна і хоче бути. Дитина існує не ради того, щоб стати дорослою – скільки людей помирає, будучи дітьми! – дитина існує ради самої себе, тому вона і задоволена, і знаходить насолоду сама в собі» [17, т. 1, с. 338].

Досліджуючи розвиток ідеї дитинства у філософських і педагогічних системах варто звернути увагу на ідеї вітчизняних і зарубіжних педагогів XIX ст., таких як К. Д. Ушинський, Л. М. Толстой, С. Т. Шацький, Я. Корчак, Ж. Піаже.

Ушинський Костянтин Дмитрович (1823–1870 рр.), засновник вітчизняної наукової педагогіки, прихильник антропоцентризму. Мету виховання вбачав у підготовці дитини до праці і життя. Свою педагогічну концепцію він виклав у праці «Людина як предмет виховання», яка є «теоретико-педагогічним узагальненням наукових даних, філософії, педагогіки» [18, с. 93]. За його переконанням, необхідною умовою життя людини виступає діяльність як джерело вдосконалення. Тому і дитина виступає для нього як діяльна істота, як система, що динамічно розвивається. Вона народжується без будь-яких слідів у своїй пам'яті. Через те вона дійсно являє собою «чисту дошку» (*tabula rasa*), на якій ще нічого не написано, але від властивостей самої таблиці залежить усе. К. Ушинський визнавав право дитини на дитинство. У зв'язку з цим зауважував, що педагог у своїй діяльності має керуватися правилом, що дитина не готується жити, а вона вже живе повним і яскравим життям, яке має свої права, правила, потреби. Слід нагадати, що цю ідею у 50–60 роках XX століття активно розвинув В. Сухомлинський. Вона лягла в основу його педагогічного експерименту. Як зазначає, у передмові до двотомного видання творів К. Ушинського, російський дослідник спадщини Павлиського педагога М. Мухін: «Прикладом творчого використання педагогічної спадщини (Константина Дмитровича. – Прим. наша. – Т. К.) був директор Павлиської середньої школи, що на Кіровоградщині ... В. О. Сухомлинський» [16, т. 1, с. 6].

На думку Льва Миколайовича Толстого (1828–1910), російського письменника, педагога, період дитинства є філософською фазою людського життя. Тому що саме в цьому періоді людина намагається зрозуміти таємницю самого буття, яке «дається у гостроті сприймання дитячих почуттів». Дитину вважав досконалою від народження, першообразом гармонії краси, добра, правди. На його думку, саме життя руйнує початкову гармонію. Через це мету виховання він вбачав у вдосконаленні моральних якостей, які із самого початку притаманні дитині.

Цікавим і зовсім протилежним є погляд на дитинство російського педагога-практика Станіслава Теофіловича Шацького (1878–1934 рр.). У «Сетлементі» він закликає: «Повернути дітям дитинство, прагнути допомогти їм стати дітьми, не задумуючись, що їм принесе майбутнє» [20, т. 3, с. 28]. Дитина, на його думку, – соціальна істота. Педагог не має права

працювати з дітьми, якщо він не усвідомить, «де закінчується дитина і починається середовище», бо дитини самої по собі не існує.

Педагогічні погляди польського педагога, письменника, лікаря Януша Корчака (Korczak, справжнє прізвище Гольдшмідт Генрік, 1878–1942 рр.) мали великий вплив на формування педагогічної концепції В. Сухомлинського. Головні ідеї, що стосуються виховання викладені у основній його праці «Як любити дітей» (1914). Педагогіку він вважав наукою про розвиваючу людину. Зазначав, що педагогіка – це наука про людину, а не дитину, бо дітей немає, а є люди з іншим виміром понять, запасом досвіду, зі своїми потягами, прагненнями, грою почуттів. Як не прикро, але ми їх не знаємо. Він писав: «Дитина істота розумна, вона добре знає потреби, труднощі і перешкоди свого життя» [8, с. 87]. Вважав, що між інтересами та прагненнями дитини і тим, що їй дозволяють робити, існує велика прірва. На думку Я. Корчака, зазначає Г. Різз, діти – це «уже», «зараз» люди, а не «колись там», «іще ні...», «завтра» будуть ними. «І їх душа – не світок, а світ людських цінностей, гідностей, властивостей, бажань» [14, с. 69]. Він вважав дитинство важливим етапом у житті людини, бо дитина вже живе, а не готується до життя завтра. Вона сама пізнає світ методом проб і помилок. «Поважайте чисте, ясне, непорочне, святе дитинство, ба навіть схилийтеся перед ним» [9, с. 105].

Думка про те, що дитина – це мала людина, «недокінчений, ще не цілком розвинений образ дорослої людини» панувала довго. Її сповідувало не одне покоління філософів та педагогів.

Дослідження Жана Піаже (Piaget, 1896–1980 рр.), французького психолога, привели до іншого висновку. Він стверджував, що дитина – це не маленька доросла людина. В неї свої потреби, свій склад розуму, приноровлений до цих потреб, свої особливості розвитку.

Окремого висвітлення потребує розвиток ідеї дитинства в Україні, починаючи з Х до ХХ ст., які заклали підґрунття для розробки концепції дитинства, запропонованої В. О. Сухомлинським.

Значний внесок у розвиток шкільництва зробив великий князь київський Ярослав Мудрий (бл. 980–1054 рр.). Заснована ним школа діяла при Софіївському соборі. Поширенню грамотності також сприяла створена князем в храмі Софії Київської бібліотека, основу якої склали грецькі книги перекладені на рідну мову за сприянням Ярослава Мудрого. Функціонували також монастирські школи, засновником яких був Феодосій Печерський (1034–1074 рр.), ігумен Києво-Печерського монастиря.

XI століття ознаменувалося появою так званих «шкіл грамоти» («навчання грамоти»). Це були початкові школи, метою яких було навчити дітей читати, писати, рахувати. Тобто завдання школи полягало в тому, щоб дати елементарну освіту. Ці та інші школи Київської Русі відзначалися тим, що заняття в них проводилися рідною мовою, а не латинню, як тоді було прийнято в інших країнах.

До перших вітчизняних педагогічних творів слід віднести «Повчання Володимира Мономаха дітям» (1096). Великий князь київський (1113) Володимир Мономах (1053–1125 рр.) залишив слід в історії педагогіки також тим, що створив державні школи «книжного навчання» закритого типу. Вони ввійшли в історію педагогіки під назвою «двірцеві школи». Разом з будівництвом церков, соборів будувалися і школи. Контингент дітей у них складав біля 300 осіб. За свідченням літописця, діяв указ князя Володимира, за яким у знатних людей відбирали дітей і віддавали їх на «навчання книжне». Батьками такий указ був сприйнятий неоднозначно. Матері оплакували дітей як померлих.

З часом виникають братські школи (найбільш відомі Львівська та Київська). Заснування їх почалося у другій половині XV ст. Іваном Федоровим була видана «Азбука» (1574) для «учеников» Львівської братської школи. Діяльність братських шкіл будувалася на гуманістичному та демократичному підходах до дитини. Функціонувала мережа «скудопитательных домов», де проживали діти бідних верств населення та система патрунування дітей (дітей розміщували у заможних сім'ях, в обов'язки яких входило їх виховання). Школи були засновані на безстановому підході, тобто не виділялися багаті і бідні діти. За Статутом вони навчалися разом і ставлення до них було однакове. Єдине, що могло їх різнити, – це знання.

Слід також відзначити один з перших друкованих педагогічних творів невідомого автора – трактат «О воспитании чад» (1609), що побачив світ у Львівській братській друкарні. У ньому викладені ідеї морального виховання дитини, де значна роль відводиться батькам. Вирішальна роль у становленні моральних якостей особистості, на думку автора, належить освіті і вихованню, а не природним задаткам. Наголос робиться на тому, що виховний процес необхідно починати у дитинстві («начала возраста»). Автор підкреслює, що набуті у дитинстві звички впливають на поведінку людини і у наступні періоди її життя.

Прогресивними поглядами на людину та процес її навчання і виховання у XVII–XVIII ст. прославилися Памво (Павло) Беринда, Інокентій Гізель, Іоанікій Галятовський, Іоасаф Кроковський, Стефан Яворський, Стефан Калиновський, Феофан Прокопович, Михайло Козачинський, Григорій Сковорода, Я. Козельський. Вони відстоювали однакові права на освіту всіх дітей, незалежно від їх соціального стану.

Так, Гізель Інокентій (Кисіль, 1600–1683 рр.), культурний і духовний діяч, історик, філософ, у передмові психологічної праці «Мир с богом человеку» обґрунтовує повагу до людини, віру у людський розум, інтерес до людського життя і знань. Людину він розглядав як творця власної долі і щастя. Займався проблемами пізнання людиною навколишнього світу, особливостями людського мислення, співвідношення практики і чуттєвого пізнання. Стверджував: «Нічого немає в інтелекті, чого не було б у

почуттях» [12, с. 110]. Цієї ж точки зору притримувався і Я. А. Коменський.

Окремо слід зупинитися на педагогічному спадку видатного мислителя, педагога-практика Григорія Савича Сковороди (1722–1794 рр.). Серед його педагогічних творів цінною для нас є притча «Вдячний Еродій», в якій висвітлена проблема протистояння двох систем у вихованні: системи, побудованої на народних традиціях, та західноєвропейської, якій притаманне було запрошувати чужоземних вчителів для навчання дітей. Значне місце у ній відведене і ролі батьків у вихованні дитини. Розвиває ідею «виховання серця», бо серце, за Г. Сковородою, є джерелом, з якого течуть чисті струмені думки. Виховання серця має бути міцно пов'язане з вихованням розуму.

XIX століття в Україні відзначається збагаченням педагогічної теорії і практики, зокрема розвитком ідеї дитинства, науковими наробками А. Прокоповича-Антонського, О. Духновича, Т. Шевченка, К. Ушинського, М. Пирогова, І. Франка та ін.

Прокопович-Антонський Антон Антонович (1762–1848 рр.) педагог-практик, займався проблемами розумового і морального виховання. Піддавав критиці теорію «сну розуму» Ж. Руссо. На його думку розвиток розуму повинен починатися ще у ранньому дитинстві. Визнаючи наявність природних задатків, вважав, що їх необхідно розвивати у процесі навчання і виховання. Моральному вихованню відводив особливе місце у формуванні особистості.

Духнович Олександр Васильович (1803–1865 рр.), український письменник і педагог, виступав за підпорядкування навчально-виховного процесу віковим та індивідуальним особливостям дітей. Писав, що педагогічний процес мусить «позорствувати на возраст», враховувати «природні склонності дітей». Слушними є його рекомендації не перенавантажувати учнів, а при перевтомі змінювати вид діяльності. Завдання вчителя вбачав у тому, щоб навчити дітей думати, мислити. Навчання «мусить бути приспособлено уму дитинському», – наголошував він. Педагогічний процес має будуватися на взаємодії і співпраці вчителя та учня, принципі природовідповідності.

Творчість видатного українського поета, мислителя-гуманіста Тараса Григоровича Шевченка (1814–1861 рр.) пронизана педагогічними ідеями. Як зазначає дослідник його творчої спадщини М. Лукич, Т. Шевченко «не був педагогом у прямому розумінні цього слова, проте у своїх творах висловив надзвичайно цінні думки з питань освіти і виховання дітей, багато з яких не втратили актуальності і сьогодні» [10, с. 19]. Любов до дітей пронизувала все життя Тараса Шевченка і яскраво відбилася у його творчості. Дитина для нього – милість божа.

На думку Софії Русової (1856–1940 рр.), протяжність дитинства у людини є фактом соціальним, «бо для охорони безпорадної дитини

потрібно було створити родину і родинне життя» [15, с. 177]. Дитинство вважала ранком життя людини, який обов'язково має бути щасливим. Досліджуючи дитину в онто- і філогенетичних аспектах, виділила періоди її росту і розвитку, які назвала «ритмами росту». С. Русова вважала дитину «зовсім окремим фізичним і духовним організмом». Дитина, на її думку, дуже відрізняється від дорослої людини перш за все анатомо-фізіологічними особливостями, які знаходяться у стані постійного розвитку і росту. Заперечує твердження Дж. Локка, що дитина являє собою «*tabula rasa*». Вона впевнена, що мозок дитини «від самого народження має ті лінії (борозки), ті сліди, які прокладалися в людському мозкові на протязі довгих віків культурного поступу» [15, с. 179].

Педагогічні погляди українського письменника, філософа, вченого Івана Яковича Франка (1856–1916 рр.) знаходимо у його педагогічних статтях та висловлюваннях, які вийшли у 1960 р. окремою збіркою. Аналізуючи їх можна зробити висновок, що він добре знав і розумів дитинство. Як відзначає Д. Орехов, у творчій лабораторії епістолярної спадщини І. Франка значне місце займають твори, присвячені дитинству. Їх можна розділити на дві групи: написані для дітей і про дітей. Його творча спадщина знайомить нас з чудовими етюдами дитячої психології, цінними зауваженнями щодо філософської суті дитинства. Він цікавиться внутрішнім світом дитини, розкриває чутливість і вразливість дитячої душі, вказує на обставини, за яких формується її характер. І. Франка гнітить те, що вбиваються природні задатки обдарованих селянських дітей. У його полі зору були такі проблеми, як вплив соціального середовища та домашнього виховання на формування психіки дитини. Дитинство розглядав як цінність. Визнавав право дитини на власне бачення світу, формування своєї субкультури. У листі до В. Білецького І. Франко стосовно рецензії на його твір «Звірі» писав, що «...не бачу я ані нічого неестетичного, ані нічого срастичного в вираженню «під хвостом». Що се не салонове, се признаю, але дітська мова і дітський круг понять – признаєте – сильно різниться від салонового, а в дітській конверсії (мові) такі слова, ...мають повне право горожанства» [19, с. 218]. Досить актуальною є його ідея про те, що школа функціонує «для життя, а не життя для школи» [19, с. 185], тобто вона має бути екологічним середовищем дитинства. На думку І. Франка, найскладніші університети життя людина проходить саме у дитинстві. Добре знаючи передові педагогічні ідеї свого часу, він виступав проти покарань і приниження гідності дитини.

Ващенко Григорій Григорович (1878–1967 рр.), відомий вчений-педагог, психолог, засновник української національної педагогіки відзначав, що «кожна людина являє собою щось нове, своєрідне і неповторне. Вона є вічна і богоподібна індивідуальність. А тому не просто народжується, а твориться богом» [1, с. 142]. Був впевнений, що без знання

властивостей людини (вікових, статевих, індивідуальних) говорити про виховання дитини не можна. Підкреслював, що багато дітей можуть мати від природи «зародки» негативних, хворобливих рис, а тому завдання педагогіки – вносити корективи, змінювати їх на позитивні. Головну проблему педагогіки майбутнього вбачав у тому, «щоб поєднати вільний розвиток дитини з педагогічним керівництвом вихователів» [1, с. 14]. Г. Ващенко стояв на педоцентристських позиціях, згідно з якими дитина є суб'єктом педагогічного процесу. Надаючи великого значення дитинству, особливо його ранньому періоду у процесі становлення та розвитку людини, вважав за необхідне створення системи переддошкільного та дошкільного виховання. На його думку, дитина розвивається згідно зі своєю програмою.

Відомий педагог і письменник Антон Семенович Макаренко (1888–1939 рр.) вважав: «Дитина – це жива людина. Це зовсім не орнамент нашого життя, це окреме повноправне й багате життя. За силою емоцій, за тривожністю та глибиною почуттів, за чистотою та красою вольових напружень дитяче життя незрівнянно багатше від життя дорослих» [11, т. 4, с. 24]. Розвиваючи ідею перспективних ліній, А. Макаренко вважав завданням вихователя бачити дитину у перспективі, проектувати, ким вона буде завтра, де можуть реалізуватися її природні здібності, талант. Визнавав природне начало у дитини, через те мету педагогіки вбачав у коректуванні і розвитку його. Основний принцип виховної системи А. Макаренко виразив у формулі: «Якомога більше поваги до людини і якомога більше вимогливості до неї», в якій закладено двояку спрямованість: з одного боку – гуманістичну, з другого – протест проти теорії «вільного виховання».

Отже, аналіз історії розвитку проблеми філософії дитинства засвідчує, що дитинство завжди було в полі зору педагогів-мислителів, сприйняття дитинства було різним на певних історичних етапах, простежується наступність у розвитку поглядів на природу дитини, процес її навчання та виховання. Розмаїття і розбіжність набутих філософсько-педагогічних поглядів на дитину та дитинство є свідченням численності та інтенсивності спроб осягнути людину в її сутності. Категорія дитинство у сучасному його розумінні з'явилася в ХІХ ст., а найбільш аргументований її аналіз здійснив В. Сухомлинський у 50–60 роках ХХ ст.

Перспективою подальших розвідок вважаємо проблему раціоналізму і картезіанства у педагогічній спадщині Георгія Кониського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів / Г. Ващенко. – вид. 1-е. – К. : Українська видавнича спілка, 1997. – 441 с.
2. Гегель Г. В. Сочинения : в 9-ти т. / Г. В. Гегель. – М., 1959.
3. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання /

- К. А. Гельвецій ; пер. з фр. В. Підмогильний. – К. : Основи, 1994. – 416 с.
4. Гоббс Т. Сочинения : в 2-х т. / Т. Гоббс ; сост., ред., авт. примеч. В. В. Соколов ; пер. с лат. и англ. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – 731 с.
  5. Історія педагогіки / за ред. Гриценка М. С. – К. : Вища школа, 1973. – 447 с.
  6. Гольбах П. Избранные произведения : в 2-х т. / П. Гольбах. – М. : Соцэкгиз, 1963. – Т. 1. – 715 с.
  7. Гольбах П. Письма к Евгении. Здравый смысл / П. Гольбах. – М. : АН СССР, 1956. – 455 с.
  8. Корчак Я. Мысли о воспитании / Я. Корчак // Народное образование. – 1978. – № 11. – С. 86–87.
  9. Корчак Я. Як любити дітей / Я. Корчак. – К. : Видавництво «Радянська школа», 1976. – 159 с.
  10. Лукич М. Шевченкова педагогіка / М. Лукич // Рідна школа. – 1999. – № 3. – С. 19–23.
  11. Макаренко А. С. Твори : в 7-ми т. / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1953–1955. – Т. 1–7.
  12. Огородник І. В. Українська філософія в іменах : навчальний посібник / І. В. Огородник, М. Ю. Русин ; за ред. М. Ф. Тарасенка. – К. : Либідь, 1997. – 328 с.
  13. Педагогические идеи Роберта Оуэна. Избранные отрывки из сочинений Р. Оуэна. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во Наркомпроса РСФСР, 1940. – 263 с.
  14. Ризз Г. И. Я. Корчак: ребенка нужно уважать / Г. И. Ризз // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 69–72.
  15. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. : кн. 1 / С. Русова ; за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.
  16. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. Т. 1–2 / К. Д. Ушинський ; редкол. : В. М. Столетов (голова) та ін. ; пер. з рос. – К. : Радянська школа, 1983.
  17. Фейербах Л. Избранные философские произведения : в 2-х т. Т. 1 / Л. Фейербах. – М. : Гос изд-во «Политической литературы», 1955. – 676 с.
  18. Философия и педагогика: проблемы взаимосвязи : сб. науч. трудов / редкол.: А. М. Коростелев (отв. ред.) и др. ; Свердлов. пед ин-т. – Свердловск, 1988. – 111 с.
  19. Соколов Д. Ю. Сказки и сказкотерапия / Д. Ю. Соколов. – 2 изд., испр. и доп. – М. : Класс, 1997. – 160 с.
  20. Шацкий С. Педагогические сочинения : в 4-х т. Т. 1–4 / С. Шацкий ; под ред. А. И. Каирова и др. – М. : Издательство АПН РСФСР, 1963–1965.